

Wiesław Szczepiński

Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Lublinie z 15 października 2002 r. I A Ca 423

Palestra 49/3-4(555-556), 269-275

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Lublinie z 15 października 2002 r.

IA Ca 423/02*

Teza głosowanego orzeczenia brzmi:

Stwierdzenie, że nieruchomości przeznaczone są na cele reformy rolnej następowo w formie zaświadczenia wydanego przez właściwy urząd ziemski. Celem wydania takiego zaświadczenia, które nie było decyzją administracyjną, było jedynie ujawnienie nowego stanu w księdze wieczystej. W związku z tym nie ma przeszkód, aby sąd powszechny samodzielnie oceniał czy nieruchomości, co do której zaświadczenie wojewódzkiego urzędu ziemskiego stwierdza, że jest przeznaczona na cele reformy rolnej, jest rzeczywiście na te cele przeznaczona. Dokonanie wpisu w księdze wieczystej Skarbu Państwa, jako właściciela na podstawie art. 2 ust. 1 lit. e dekretu nie pociąga za sobą samo przez się zmiany stanu prawnego nieruchomości. Można więc w sprawie o uzgodnienie treści księgi wieczystej z rzeczywistym stanem prawnym ustalać czy Skarb Państwa został prawidłowo wpisany jako właściciel nieruchomości na podstawie cytowanego wyżej zaświadczenia wojewódzkiego urzędu ziemskiego.

Zapadłe rozstrzygnięcie ma szczególne znaczenie dla wszystkich osób poszkodowanych wskutek wprowadzenia dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Naro-

* Wyrok niepublikowany.

dowego z 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej. Wywłaszczenie dokonane w oparciu o te przepisy miało szczególnie drastyczny charakter i zostało przeprowadzone wg reguł, które nie sposób porównać z tymi, gwarantowanymi przez obecnie obowiązującą Konstytucję i, ogólnie rzecz ujmując, demokratyczne państwo prawne.

Warto, tytułem wstępu, przytoczyć tu fragment z uzasadnienia postanowienia Trybunału Konstytucyjnego z 28 listopada 2001 r. (SK 5/01 OTK 2001/8/266), w którym TK stwierdził, że: „dekret (...) nie tylko dokonywał zmian w strukturze własności rolnej, lecz poprzez zakres i sposób jej przeprowadzenia niszczył polskie ziemiaństwo jako grupę społeczną i kategorię wytwórców spełniającą określoną funkcję w strukturze ekonomicznej kraju. W ówczesnych warunkach był jednym z wielu działań zmierzających do osłabienia zdolności oporu społeczeństwa wobec narzuconego systemu politycznego i stanowiącej jego podstawę ideologii. Trzeba mieć na uwadze, że tego rodzaju działaniom, ograniczeniom i represjom poddane było nie tylko ziemiaństwo, lecz również inne warstwy społeczne, środowiska i zawody”.

Ustalenia poczynione przez Sąd Apelacyjny są cenną wskazówką przy rozpatrywaniu roszczeń osób pozbawionych, wskutek reformy rolnej, często najcenniejszych dóbr.

Przejmowanie mienia na podstawie dekretu i towarzyszących mu przepisów wykonawczych, choć następowało z mocy prawa, to jednak wymagało zachowania określonej procedury i spełnienia następujących przesłanek:

nieruchomości ziemskie wymienione w art. 2 ust 1 dekretu, tj.:

- a) stanowiące własność Skarbu Państwa z jakiegokolwiek tytułu,
- b) będące własnością obywateli Rzeszy Niemieckiej, nie-Polaków i obywateli polskich narodowości niemieckiej,
- c) będące własnością osób skazanych prawomocnie za zdradę stanu, za dezercję lub uchylanie się od służby wojskowej, za pomoc udzieloną okupantom ze szkodą dla Państwa lub miejscowej ludności, względnie za inne przestępstwa przewidziane w dekrecie Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 31 sierpnia 1944 r. (Dz.U. z 1944 r. Nr 4, poz. 16) oraz w dekrecie Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 30 października 1944 r. o ochronie Państwa (Dz.U. z 1944 r. Nr 10, poz. 50),
- d) skonfiskowane z jakichkolwiek innych prawnych przyczyn,
- e) stanowiące własność albo współwłasność osób fizycznych lub prawnych, jeżeli ich rozmiar łączny przekracza bądź 100 ha powierzchni ogólnej, bądź 50 ha użytków rolnych, a na terenie województw poznańskiego, pomorskiego i śląskiego, jeśli ich rozmiar łączny przekracza 100 ha powierzchni ogólnej, niezależnie od wielkości użytków rolnych tej powierzchni, przechodziły na własność Skarbu Państwa bezzwłocznie, bez żadnego wynagrodzenia w całości (art. 2 ust. 1 zd. 3).

Dekret wchodził w życie z dniem ogłoszenia, opublikowano go 13 września 1944 r. (Dz.U. z 1944 r. Nr 4, poz. 17). Warto zwrócić uwagę na jego nowelizację z 17 stycznia 1945 r. – w sprawie zmiany dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej – opubliko-

waną w (Dz.U. z 1945 r. Nr 3, poz. 9) i natychmiastowe wydanie tekstu jednolitego dekretu (Dz.U. z 1945 r. Nr 3, poz. 13).

Zgodnie z § 12 rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z 1 marca 1945 r. w sprawie wykonania dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej (Dz.U. 1946 Nr 39, poz. 233), wpis prawa własności w księgach wieczystych na rzecz Skarbu Państwa nieruchomości ziemskich wymienionych w art. 2 ust. 1 lit. e, następował na wniosek właściwego wojewódzkiego urzędu ziemskiego

Z kolei w myśl dekretu z 8 sierpnia 1946 r. (Dz.U. 1946, Nr 39, poz. 233) o wpisywaniu w księgach wieczystych (gruntowych) prawa własności nieruchomości przejętych na cele reformy rolnej, tytułem do wpisania na rzecz Skarbu Państwa w księdze hipotecznej (gruntowej) prawa własności nieruchomości ziemskich wymienionych w art. 2 ust. 1 lit. b, c, d, e, dekretu z 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej, było zaświadczenie starosty stwierdzające, że nieruchomość ziemska jest przeznaczona na cele reformy rolnej według powołanych wyżej przepisów.

W myśl § 5 ww. rozporządzenia orzekanie w sprawach czy dana nieruchomość podpada pod działanie przepisów dekretu należało w pierwszej instancji do kompetencji wojewódzkich urzędów ziemskich. Od decyzji wojewódzkiego urzędu ziemskiego stronom przysługiwało prawo odwołania do Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych w terminie siedmiu dni.

Co ciekawe, dekret o organizacji wojewódzkich i powiatowych urzędów ziemskich z 15 sierpnia 1945 r. (Dz.U. 1944 r. Nr 2, poz. 4) nigdy nie doczekał się wydania przepisów wykonawczych, a właśnie zakres działania tychże urzędów miał być określony w drodze rozporządzenia przez Kierownika Resortu Rolnictwa i Reform Rolnych. Można więc stwierdzić, że § 5 rozporządzenia w sprawie wykonania dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej był jednym z niewielu przepisów, może jedynym, nadających kompetencje urzędom, które tych kompetencji formalnie nie miały.

Przepis ten został bardzo krytycznie oceniony w orzecznictwie Naczelnego Sądu Administracyjnego jako pozbawiony podstaw (wyrok NSA z 25 lutego 1998 r. IV SA 889/96).

Przytoczone orzeczenie zapadło na tle, można by rzec, „typowego” stanu faktycznego, którego przybliżenie w sposób szerszy naświetli zakres problemu.

W skład majątku Dobra Ziemskie C., obejmującego powierzchnię 2658 ha 6743 m² wchodził zespół pałacowo-obronny w C., stanowiący kompleks fortyfikacyjny z zamkiem, parkiem i otaczającymi go stawami. Na podstawie dekretu PKWN z 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej cały majątek został przejęty na rzecz Skarbu Państwa.

Właścicielem majątku w chwili wprowadzenia dekretu był Karol R., którego prawa ujawnione były w księdze wieczystej prowadzonej pod nazwą Dobra Ziemskie C. w Sądzie Rejonowym w RP. Karol R. zmarł w 1946 r.

Co istotne, część majątku, w której znajdował się zespół pałacowo-obronny, jak również część stawów, znajdujących się poza obrębem murów zamkowych, nie była przed 1 września 1939 r. wykorzystywana na cele rolnicze.

Po przejściu na mocy art. 2 ust. 1 lit. e dekretu o przeprowadzeniu reformy rolnej w marcu 1946 r. Wojewódzki Urząd Ziemski w L. wydał zaświadczenie, stwierdzając w nim, że cała nieruchomość ziemska, uregulowana w księdze wieczystej pod nazwą Dobra Ziemskie C., stanowiąca własność Karola R., podpada pod działanie art. 2 ust. 1 lit. e dekretu z 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej.

Na podstawie tego zaświadczenia oraz wniosku Prezesa Wojewódzkiego Urzędu Ziemskiego w L. w księdze wieczystej Dobra Ziemskie C., w dziale II, w miejsce Karola R. jako właściciel został wpisany Skarb Państwa.

W okresie między 1945 r. a latami, w których toczył się przedmiotowy proces, tj. 1999–2002, nastąpiło szereg przekształceń własnościowych, których opisanie w całości dla potrzeb niniejszych rozważań nie jest konieczne. Istotne znaczenie ma fakt, że już w listopadzie 1945 r. zespół pałacowo-obronny został przekazany Funduszowi Pomocy Koleżeńskiej Pracowników Zarządu Miasta L., następnie w 1952 r. część zespołu przekazano Ministerstwu Oświaty.

W roku 2002, w chwili orzekania przez Sąd Okręgowy, w księgach wieczystych obejmujących nieruchomości wchodzące w skład całego majątku Dobra Ziemskie C. ujawnieni jako właściciele byli: Skarb Państwa, Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa i Gmina C. Wskutek reformy samorządowej z 1999 r. uwłaszczony na części majątku został również Powiat C., ale nie dokonano stosownego wpisu w księdze wieczystej.

Odnosnie do majątku będącego przedmiotem sporu, pod koniec lat 90., toczyły się postępowania administracyjne, których przedmiotem było stwierdzenie czy nieruchomość podlegała pod przepisy dekretu. Jako wnioskodawcy występowali: jeden z następców prawnych Karola R. i Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa.

Do czasu rozstrzygnięcia przez sąd powszechny w pierwszej instancji przedmiotowej sprawy postępowania administracyjne nie zostały zakończone. Sąd powszechny uznał, że nie ma przeszkód do prowadzenia postępowania sądowego, o czym niżej.

Powództwo w przedmiotowej sprawie zostało wniesione w grudniu 1999 r. Powodowie – następcy prawni Karola R., na podstawie art. 10 ustawy o księgach wieczystych i hipotece 6 lipca 1982 r. (Dz.U. z 2001 r. Nr 124, poz. 1362) domagali się uzgodnienia treści księgi wieczystej z rzeczywistym stanem prawnym w ten sposób, że żądali wykreślenia Skarbu Państwa jako właściciela i wpisania siebie jako współwłaścicieli w księdze wieczystej prowadzonej dla nieruchomości obejmującej zespół pałacowo-obronny, park itp.

Powodowie nie domagali się wykreślenia Skarbu Państwa z tych ksiąg, które obejmowały nieruchomości wykorzystywane przed wprowadzeniem dekretu na cele rolnicze.

Powodowie twierdzili, że dekret z 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej, jak również rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z 1 marca 1945 r. nie przewidywał przejmowania przez Skarb Państwa zespołów pałacowo-parkowych, zamków obronnych, grobli i jezior, gdyż przejmowanie nieruchomości ziemskich w oparciu o dekret miało odpowiadać celom reformy rolnej.

Powoływali się przy tym na uchwałę Trybunału Konstytucyjnego z 19 września 1990 r., sygn. W 3/89, w której dokonano wykładni pojęcia nieruchomości ziemskich w świetle regulacji dekretu.

Reasumując strona powodowa podnosiła, że należący do jej poprzednika prawnego zespół pałacowo-obronny wraz z parkiem i kilkoma stawami nie mógł zostać przejęty na podstawie dekretu o reformie rolnej, gdyż nie stanowił nieruchomości ziemskiej w rozumieniu art. 2 tego dekretu.

Strona pozwana podnosiła zarzut, że ocena, czy nieruchomość ziemska wymieniona w art. 2 ust. 1 lit. e podlegała jego działaniu, należy wyłącznie do drogi postępowania administracyjnego.

Na tej podstawie Sąd Okręgowy, uznając argumentację pozwanych, zawiesił postępowanie sądowe do czasu rozstrzygnięcia postępowania administracyjnego.

Postanowienie o zawieszeniu zostało uchylone przez Sąd Apelacyjny, który w uzasadnieniu swej decyzji, powołując się m.in. na postanowienie Kolegium Kompetencyjnego przy Sądzie Najwyższym z 6 listopada 1997 r. III KKO 7/97 oraz uchwałę Trybunału Konstytucyjnego z 19 września 1990 r. W 3/89 OTK 1990/1/26 stwierdził, że „cyt. obalenie stanu prawnego powstałego z mocy prawa nie może nastąpić w drodze decyzji administracyjnej, lecz w drodze procesu cywilnego”.

Sąd Okręgowy, znając stanowisko Sądu Apelacyjnego, rozstrzygnął sprawę na korzyść powodów, uznając powództwo w zakresie dotyczącym tych działek nieruchomości, które łączyły się funkcjonalnie z zespołem pałacowo-parkowym.

Sąd Apelacyjny nie uwzględnił apelacji wniesionych przez Gminę C. oraz Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa Oddział Terenowy w Lublinie, podzielając w pełni argumenty Sądu Okręgowego.

Kasacja w niniejszej sprawie została odrzucona z uwagi na zbyt niską wartość przedmiotu zaskarżenia.

Ogromną zaletą rozstrzygnięcia sądu w niniejszej sprawie, które choć nie jest pierwszym, wskazującym na możliwość wykorzystania drogi sądowej w sprawach będących pokłosiem dekretu o reformie rolnej, jest jasność i spójność argumentacji przedstawionej w uzasadnieniu wyroku. Sąd „rozprawił się” z niemalże wszystkimi istotnymi zagadnieniami powstałymi na tle dekretowego wyłączenia.

Przede wszystkim wyraźnie podkreśla się, że skutek prawny w postaci wyłączenia nieruchomości ziemskich wymienionych w art. 2 ust. 1 dekretu z 6 września 1944 r. nastąpił w chwili wejścia w życie dekretu, tj. 13 września 1944 r.

Konsekwencją takiego stanowiska jest teza, że zarówno decyzje wydawane na

mocy § 5 rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z 1 marca 1945 r. w sprawie wykonania dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej (Dz.U. z 1946 r. Nr 39, poz. 233), jak również zaświadczenia wydawane przez starostów w oparciu o przepisy dekretu z 8 sierpnia 1946 r. (Dz.U. z 1946, Nr 39, poz. 233) o wpisywaniu w księgach wieczystych (gruntowych) prawa własności nieruchomości przejętych na cele reformy rolnej mają charakter deklaracyjny, nie niosą za sobą skutków prawnych w postaci przeniesienia własności na Skarb Państwa.

Toczące się postępowania administracyjne, których celem jest stwierdzenie czy dana nieruchomość została objęta dekretem o przeprowadzeniu reformy rolnej, nie mogą zmienić stanu prawnego powstałego po wejściu dekretu w życie.

Sąd przywołał uchwałę Trybunału Konstytucyjnego, w której dokonano wykładni pojęcia nieruchomości ziemskiej. Wszelkie nieruchomości, które nie odpowiadają celom reformy, nie przeszły na własność Skarbu Państwa wskutek wydania dekretu o reformie rolnej. Trybunał stwierdził, że pojęcie nieruchomości ziemskiej obejmuje te obiekty mienia nieruchomego, które mają charakter rolniczy, które mogą być wykorzystywane do prowadzenia działalności w rolnictwie w zakresie produkcji roślinnej, zwierzęcej i sadowniczej. Z przepisów dekretu nie wynika, aby na cele reformy miały być przeznaczane nieruchomości, które nie mają takiego charakteru.

Sąd w uzasadnieniu wyroku Sądu Apelacyjnego wyraźnie wskazano, że „skoro przedmiotowa nieruchomość obejmowała zespół pałacowo-obronny niesłużący bezpośrednio do takiej produkcji (działalności wytwórczej w rolnictwie) i niezwiązany funkcjonalnie z prowadzonym na pozostałych gruntach gospodarstwem rolnym, stanowiący wyodrębniony kompleks posiadający wyraźne granice oddzielające od pozostałych gruntów, nie można uznać aby stanowiła nieruchomość ziemską w rozumieniu art. 2 ust. 1 lit. e dekretu”.

W tej sytuacji rzeczywisty stan prawny jest taki, że właścicielami nieruchomości nieobjętych działaniem dekretu są osoby, ewentualnie ich następcy prawni, którym prawo to przysługiwało w dniu 12 września 1944 r.

Brak jest możliwości dokonywania rozszerzającej wykładni przepisów wyłączeniowych, co znajduje potwierdzenie w orzecznictwie Sądu Najwyższego, np. wyrok z 6 marca 1998 r., III KKN 393/97 OSP 1998/10/171.

Samo dokonanie wpisu w księdze wieczystej nie pociąga za sobą zmiany stanu prawnego nieruchomości. Treść wpisu chroniona jest domniemaniem (art. 3 ust. 1 ustawy o księgach wieczystych i hipotece) polegającym na tym, że prawo jawne z księgi wieczystej jest wpisane z rzeczywistym stanem prawnym, natomiast domniemanie to może być obalone przez przeciwstawienie mu dowodu przeciwnego (tak wyrok Sądu Najwyższego z 6 grudnia 2000 r., III KKN 179/99).

W ten sposób, w myśl tezy głosowanego orzeczenia, kierowanie pozwów o uzgodnienie treści księgi wieczystej z rzeczywistym stanem prawnym może być

skuteczną metodą na przywracanie byłym właścicielom nieruchomości odebranych niezgodnie z przepisami dekretu o reformie rolnej.

W przedstawionym stanie rzeczy możliwe wydaje się również wystąpienie z powództwem o ustalenie nieistnienia przejścia nieruchomości z mocy prawa na rzecz Skarbu Państwa, w razie braku prowadzenia księgi wieczystej dla spornej nieruchomości. Za takim rozwiązaniem opowiedziało się Kolegium Kompetencyjne przy Sądzie Najwyższym w powoływanym wyżej postanowieniu z 6 listopada 1997 r.

Mimo trudności dowodowych, jakie może nieść za sobą dochodzenie opisanych wyżej roszczeń przed sądem, orzecznictwo sądów powszechnych wskazało po raz kolejny, że istnieje możliwość naprawienia tego, co z pozoru było nienaprawialne.

Wiesław Szczepiński